

Evoluția constituționalismului și a regimurilor politice în Europa ultimului secol

Ioana Drăgulin (coord.), *Constituții și regimuri politice din statele europene în secolele XIX-XX*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2023

CONSTITUȚII ȘI REGIMURI POLITICE DIN
STATELE EUROPENE ÎN SECOLELE XIX - XX

Ediția: Muzeul Național Cotroceni
București, 2023

Spre finalul anului 2023, la Editura Muzeul Național Cotroceni a apărut un volum colectiv cu un titlu incitant: *Constituții și regimuri politice din statele europene în secolele XIX-XX*, sub coordonarea istoricului Ioana Drăgulin. Încă din titlu este anunțat faptul că volumul cuprinde două teme fundamentale: constituțiile și regimurile politice. După cum ne informează coordonatoarea volumului, cele două teme au fost abordate în cadrul Colocviului Național de Istorie, cu participare internațională, ediția a XXV-a, organizat de Muzeul Național Cotroceni în luna mai 2023.

Motivul alegerii primei teme este evident, în condițiile în care în anul 2023 s-a împlinit Centenarul adoptării Constituției române de la 1923. Alăturarea celei de-a doua teme în acest context este foarte interesantă, deoarece prezintă conceptul de regimuri politice într-o perioadă în care acestea au cunoscut transformări majore la nivelul întregii umanități. În acest mod, cele două teme se susțin reciproc în corpul volumului, în condițiile în care normele juridice în general, și cu atât mai mult o constituție, reprezintă expresia unui regim politic, care deține hegemonia culturală, educațională și politică. În mod normal, o lege fundamentală ar trebui să reprezinte expresia intereselor cetățenilor, structurate în cadrul grupurilor de putere și de interese ce se regăsesc în interiorul societății civile. Istoria în general dar și istoria recentă a României a arătat că nu se întâmplă așa. Putem prezenta două exemple:

În primul rând, Constituția din 1923 a reprezentat încheierea unui proiect de țară pe care elitele autohtone l-au pus în aplicare timp de un secol, ce prevedea crearea statului român modern, ale cărui granițe trebuia să includă teritoriile locuite în mod istoric de români. Constituția din 1923, cu toate criticile care au apărut în epocă, s-a fundamentat pe două principii:

tradiție și inovare. Tradiția se regăsește în faptul că structura și o mare parte a articolelor au provenit din Constituția din 1866, în timp ce inovarea a rezultat din modul în care a fost actualizat conceptul de cetățenie, desigur, în limitele impuse de gândirea acelor vremuri. În schimb, în al doilea rând, Constituția din 1948 reprezintă viziunea comuniștilor din România care, pentru a-și arăta fidelitatea față de puterea ce le-a permis să preia și să mențină guvernarea, s-au inspirat din modelul constituției sovietice din 1936. Această lege fundamentală a fost chemată să invalideze un tip de regim, cel democratic liberal, și să valideze un nou model, cel totalitar comunist.

Este evidentă diferența majoră dintre cele două constituții la nivelul legitimității: dacă prima a fost chemată să realizeze un pas în plus pe drumul modernizării de tip occidental, să dezvolte incluziunea și să limiteze discriminările, a doua a fost o impunere menită să legitimeze preluarea puterii politice de către o minoritate a societății românești, cu ajutorul armelor Armatei Roșii. Amândouă au reușit să exprime ceea ce și-au propus. Diferența constă în gradul de legitimitate: prima a reprezentat o continuitate și un nivel superior de modernitate, iar în cazul celei de-a doua legitimitatea a provenit din exteriorul statului român, din URSS.

Un element care lesne de observat încă din parcurgerea cuprinsului acestui volum este deschiderea către colaborări din străinătate: din douăzeci și șase de studii și articole, paisprezece au fost semnate de autori din România iar douăsprezece din Italia și Albania. În prima parte, dedicată constituțiilor, sunt cuprinse cincisprezece contribuții, din care zece aparțin autorilor din România iar cinci din străinătate. A doua parte, dedicată regimurilor politice, cuprinde unsprezece contribuții, din care patru din țară iar șapte, din străinătate. Deschiderea către alte universuri culturale reprezintă un demers foarte important în contextul nevoii unor schimburi de idei și de abordări.

Prima secțiune este organizată în două subsecțiuni, așezarea acestora în carte urmând criteriul cronologic și al spațiului analizat (intern/extern). Prima se deschide cu o contribuție a lui Cristian Ionescu, intitulată „O înțeleaptă cunoaștere și neșovăită urmărire a intereselor superioare ale țării și *lovitura de stat* de la 29 martie 1923 – o dilemă constituțională încă nesoluționată”, în care autorul prezintă poziția principalelor partide politice față de problema constituțională a Regatului Român întregit la 1918, abordările diferite exprimate de actorii politici ai vremii asupra naturii actului constituțional, a modului în care se realizează legitimarea legii fundamentale, a raportului dintre centru și periferie în interiorul statului, prin intermediul analizelor conținuturilor anteproiectelor de constituție elaborate în epocă.

În contribuția sa, ce poartă titlul „Constituția din 1923, rezultat al încheierii procesului instituțional de creare a României Mari”, Ioana Drăgulin pune accentul pe modul în care Legea fundamentală a reușit punerea în aplicare a proiectului de țară, realizarea României Mari, prezentând logica pe care s-a construit noua Constituție (asigurarea continuității, reflectarea elementelor specifice), inovațiile (sinteză a experiențelor constituționale europene de tip neolatin, austriac, austro-ungar și rus) și tipul de societate pe care și-a propus să o creeze (specifică statului național fondat pe un regim democratic).

În contribuția sa, „Calypso Botez și contribuția sa la reprezentarea politică a femeilor”, Cristina Gudin realizează o prezentare a personalității uneia dintre cele mai interesante reprezentante a mișcării feministe din România care a activat în perioada interbelică. Autoarea prezintă evoluția carierei personale (profesoară de filosofie), implicarea civică (membru activ în Asociația pentru Emancipare Politică și Civilă a Femeilor Române) și activitatea politică a acestei personalități feminine (consilier municipal în București din partea Partidului Național Țărănesc). În aceeași direcție se înscrie și contribuția Ștefaniei Dinu, „Drepturile femeii în dezbaterile Adunărilor Naționale Constituante”, care este o incursiune în dezbaterile care au avut loc în Parlamentul României cu ocazia lucrărilor pentru redactarea noii constituții (argumente *pro* și *contra* asupra recunoașterii egalității politice între bărbați și femei), o prezentare a pozițiilor avute de diferite asociații de femei conduse de Elena Meissner, Calypso Botez, Olga Sturdza și Ella Negruzzi pentru recunoașterea rolului femeii în societate.

În contribuția sa, „Reformă și consolidare statală sub «presiunea urgențelor»”, Gabriel Dolinschi prezintă un argument des invocat în epocă de către actorii politici în procesul de creare a structurii politice, în activitatea de legiferare, în atingerea obiectivelor pe care și le-au propus partidele politice și-n crearea unei arhitecturi instituționale menită să reflecte noile transformări ale societății moderne: presiunea urgențelor.

Sebastian Florin Rusu propune prezentarea unui personaj important din perioada interbelică, Constantin Stere în contribuția „Constantin Stere, un vizionar reformator în bătălia pentru elaborarea Constituției din 1923”. El îl caracterizează pe Stere ca fiind unul dintre cei mai importanți constituționaliști ai vremii, un vizionar reformator în bătălia politică pentru elaborarea Constituției din 1923. Argumentele sale se construiesc în jurul prezentării anteproiectului de Constituție propus de intelectualul basarabean, construit pe trei axe: domnia legalității depline a drepturilor și libertăților cetățenești, instituirea autonomiei locale în lumea rurală și libertatea deplină a sufragiului popular.

În studiul său intitulat „Constituția din 1923 și rolul ei în consolidarea unității naționale”, Angela Banciu evidențiază rolul Constituției din 1923, care nu a fost doar unul dintre simbolurile României Întregite, ci a reprezentat și un pas înainte important în experiența constituționalistă a statului român, punând accent atât pe importanța istorico-juridică, cât și pe aspectele politic, moral și civic. Autoarea scoate în evidență elementele de continuitate (menținerea acelei părți funcționale din Constituția din 1866) și cele de modernitate (reflectarea principalelor transformări sociale ale societăților moderne de la încheierea Marelui Război).

În contribuția sa, intitulată „Solidarité sau Genossenschaft – Ordinamento. Repere ale Constituției României din 1923 în gândirea juridică europeană”, Tudor Avriganu aduce în atenția specialiștilor o abordare teoretică în care demonstrează că Legea fundamentală din 1923 reprezintă o reflecție a marilor dezbateri constituționale ale momentului, pornind de la trei izvoare de gândire: german (Otto von Gierke), francez (Léon Duguit) și italian (Santi Romano).

În finele acestei subsecțiuni, Ioana Lidia Ilea ne prezintă „Drepturile și libertățile fundamentale în Constituțiile României”, în care realizează o analiză comparată a experiențelor constituționale pe care statul român le-a cunoscut între anii 1866 și 1965. Este vorba de un secol

în care, în funcție de realitățile politice, Constituția a reflectat raporturile dintre cetățean și stat, natura, rolul și impactul drepturilor politice asupra societății românești.

În a doua subsecțiune se deschide un câmp al analizei legilor fundamentale din afara experienței autohtone, care este și o introducere către tema regimurilor politice. Temele pe care autorii le-au abordat prezintă realități constituționale diverse, specifice unor tradiții naționale dar care, în același timp, prin hegemonia culturală de care au dat dovadă de-a lungul timpului, au influențat regimurile politice autohtone opuse din punct de vedere ideologic. Este adevărat că impactul avut în gândirea constituțională românească a fost diferit în funcție de regimurile politice care au deținut hegemonia politică într diverse perioade.

În contribuția sa, intitulată „Constituțiile raționalizate în anii ‘20 în Europa Centrală și de Est: laboratoare constituționale pentru constituționalismul rigid și garantat”, Laura Fabiano realizează o imagine de ansamblu asupra modului în care experiențele geo-politice de la încheierea Primului Război Mondial au creat premisele dezvoltării unei activități juridico-constituționale importante care, deși au avut o durată relativ scurtă de timp, au permis nașterea unor constituții moderne ce au lăsat o moștenire importantă. Aceste eforturi intelectuale s-au dovedit a fi foarte importante pentru impunerea unui constituționalism care s-a reflectat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial.

În aceeași tematică se înscrie și capitolul „Raționalizarea parlamentară informală a constituției și instabilitatea ministerială: spații de reflexie de la a Treia Republică Franceză la Constituția română din 1923” propus de Marina Calamo Specchia. Autoarea propune o abordare teoretică axată de conceptul de raționalizare parlamentară, așa cum a fost gândit de Boris Mirkine Guetzèvitch. Ea prezintă principalele viziuni ale specialiștilor constituționaliști care au teoretizat a Treia Republică Franceză și analizează Constituția română din 1923 cu scopul identificării unor elemente comune.

În contribuția sa, „Alunecări neprevăzute. Radicalizarea politicii și ispitele rasiste: cazul Ungariei între anii ‘30 și ‘40”, Ivan Scarcelli prezintă conceptul de națiune maghiară, fondat pe cel de unicitate, care stă la baza eșafodajului politic din Ungaria în perioada interbelică și, am putea spune, și în perioada contemporană. În opinia lui, orice încercare de modernizare a avut ca punct de referință conceptul de națiune, de aici derivând valorile, raportul între națiuni, eventualele responsabilități istorice, valorile culturale ce vin să legitimeze o viziune civilizațională.

Lorenzo Scarcelli aduce în atenția specialiștilor conceptul de „antifascism” care a stat la baza legilor fundamentale în mai multe state europene după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, în contribuția sa intitulată „Fundamentul antifascist în Constituțiile europene post-Al Doilea Război Mondial și în Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa”. Viziunea constituționaliștilor a fost influențată inevitabil de modul în care legislațiile fasciste și naziste au invalidat un sistem de valori și principii specifice regimurilor liberale, democratice. Promovarea conceptului de „discriminare” ca sursă a tuturor legislațiilor naționale a reprezentat pentru regimurilor totalitare un concept fundamental. Reacția la aceste practici, care au condus la

moartea a zeci de milioane de oameni, a fost antifascismul, ca opțiune culturală, politică și ideologică.

Profesorul Silvio Suppa propune un studiu prin care este prezentat modul în care constituția republicană italiană a fost adoptată la încheierea războiului. În studiul său, „Constituții și regimuri politice în statele europene în secolele XIX-XX. Modelul italian”, el propune două abordări: teoretic și ideologic. Ideea de forță a acestei contribuții este aceea că experiența fascismului a permis înființarea unei adunări aconstituante, unde au participat antifasciști comuniști, socialiști, catolici ș.a.. Sursele de legitimare ale constituției au fost Constituanta și referendumul. Litera și spiritul constituției reflectă drepturile fundamentale ale individului în spiritul toleranței și al respectului pentru pluralismul ideilor.

În fine, ultima contribuție a primei secțiuni este a lui Mihai Milca: „Constituționalismul european sub presiunea derapajelor statului de drept și a asalturilor populiste”. Autorul observă în prima parte a studiului său cum valorile fundamentale ale regimurilor de factură liberal-democratică au asigurat legitimitatea construcției euro-comunitare. A doua parte a contribuției este o analiză a modului în care, în timp, principiile pe care s-a organizat din punct de vedere instituțional UE, în care statul de drept și entitățile etnice naționale ocupau un prim plan, au început să se transforme într-o formă birocratizată ce a permis apariția unei eurocrații care pune o presiune din ce în ce mai mare pe conceptul de stat național, impunând o serie de măsuri care nu sunt întotdeauna împărtășite. Astfel, între birocrația europeană și cele ale statelor naționale apar o serie de tensiuni care au creat reacții, în multe situații virulent populiste, a unor curente de opinii care au alimentat un curent eurosceptic.

După cum am mai arătat a doua parte a volumului este rezervată regimurilor politice. Prima contribuție este cea a lui Cristi Pantelimon: „Statul național încotro?” Autorul își construiește argumentația pornind de la teoriile despre statul național ale lui Francis Fukuyama și Carl Schmitt. El pornește de la ideea că, de *facto*, statul național este o realitate geopolitică depășită încă de acum un secol, de la apariția conceptului de „globalism democratic”. Totuși, începutul demersului argumentativ are în centru „principiului naționalităților” și cel al a autodeterminării popoarelor, care au fost surse indiscutabile în crearea statelor naționale. Însă, odată cu apariția bipolarismului și apoi, după încheierea Războiului rece, a unipolarismului statul național este depășit.

Profesorul Angelo Chielli ne propune studiul „Giovani Gentile și criza statului liberal”, în care prezintă concepția celebrului gânditor politic cu privire la crearea statului italian și la criza regimului liberal. Filosoful sicilian a respins principiile Revoluției franceze de la 1789, care au condus la apariția democrațiilor liberale, reinterpretarea *Risorgimento*-ului având ca scop criticarea până la respingere a unui model de guvernare în care rolul principal este atribuit parlamentarismului și democrației.

În controibuția sa, „Politica de putere italiană în Marea Adriatică și estul Mediteranei după Marele Război”, Nicola Neri ne prezintă cauzele care au favorizat indirect invalidarea regimului democratic italian dezvoltat după unificarea Italiei și care au dus la avântul fascismului. Insatisfacțiile majore ale italienilor ca urmare a nesatisfacerii cererilor acestora în

plan teritorial la încheierea Marelui Război, care a avut un impact major din punct geopolitic în Adriatică, Mediterana și Balcani, au provocat, alături de consecințele sociale și economice al războiului, prăbușirea regimului democratic în peninsula. Crearea unui vecin incomod, precum Iugoslavia, cu ajutorul marilor puteri, nerespectarea de către Antanta a prevederilor Tratatului de la Londra, din 1915, identificarea guvernărilor vremii ca fiind vinovați de aceste eșecuri au grăbit prăbușirea regimului democratic sub loviturile politice ale mișcării fasciste.

După analizarea exemplului italian de către Chielli și Neri, partea rezervată regimurilor politice a volumului găzduiește două studii despre Albania. În contribuția lor, intitulată „Reformele socio-economice și fiscale în timpul monarhiei lui Zog în Albania (1925-1939)”, Klodian Muco și Bardhe Karra abordează perioada anilor 1925-1939, în care regimul condus de Regele Zogu s-a înscris într-o paradigmă a modernizării în care au fost atinse toate componentele. Demersul regelui a fost reformarea sistemului albanez prin adoptarea unor serii de reforme în domenii diverse. Articolul propus ne prezintă modul în care au fost realizate reformele în domeniile social, economic și fiscal.

În aceeași temă se înscrie și contribuția Aldei Kushi, care a abordat experiența regimului condus de Regele Zogu încercând să răspundă mai multe întrebări: a fost sau nu o monarhie parlamentară? de *facto*, regalitatea în Albania a fost de tip absolutist? care au fost motivele ce au condus la apariția regimului lui Zogu? forma a fost legală sau nu? Răspunsurile la aceste întrebări oferă o explicație asupra modului de organizare a statului albanez.

Cu studiul semnat de Laura Mitarotondo, „Dincolo de rezistență: contribuția intelectuală a femeilor la procesul de democratizare (1943-1950)”, discuția se îndreaptă spre perioada postbelică. Autoarea prezintă contribuția intelectuală a femeilor la procesul de democratizare (1943-1950) și rolul pe care formele de rezistență civilă realizate de Alba de Cèspedes și Anna Garofalo l-au avut la realizarea ultimelor reforme politice și la recunoașterea drepturilor politice ale tuturor femeilor. Ea pune accentul pe efortul depus de Cèspedes și Garofalo în mass-media pentru regenerarea societății italiene, pentru de reamintirea și reînvierea a două valori fundamentale, libertatea și democrația, fără de care nu se putea realiza un nou pact la nivelul populației, pe care l-a constituit constituția adoptată pe 22 decembrie 1947, ce a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1948.

În studiul său, „Primele comunități europene – Fundația construcției europene”, Cristina Vohn ne prezintă modul în care s-a înființat Comunitatea Europeană, acreditând ideea că apariția unei construcții suprastatale reflectă o viziune asupra vieții care s-a maturizat în secole și care a fost grăbită de efectele dezastruoase ale războiului. Ideea prevenirii izbucnirii unui alt război mondial i-a adus la aceeași masă pe reprezentanții politici din Franța, Germania, Italia, Belgia, Olanda și Luxemburg, iar reconcilierea istorică dintre Germania și Franța a permis apariția proiectului european.

Fabrizio Fiume ne propune un subiect foarte puțin studiat și analizat în România: europopulismul. În textul său, „A road to nowhere? Anii ‘80 între tranziție și începuturi”, acest gramscian ne arată o cale de a înțelege anumite dinamici politice actuale în interiorul UE, pornind de la teoria lui Antonio Gramsci despre fordism. El identifică prezentul UE cu anii ‘80 ai

secolului trecut, considerând că în acest deceniu are loc o tranziție care depășește perioada postfascistă caracteristică primelor trei decenii de după încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial. De la acel moment până acum ne aflăm într-o stare de tranziție care afectează întreg sistemul politic clasic european ce a determinat condițiile ascensiunii populiste și tehnopopuliste, într-o călătorie lentă spre nicăieri.

Gianfranco Longo¹, Sorin Bocancea² și Nicoleta Șerban³.

Gianfranco Longo propune o abordare absentă până în prezent în spațiul ideilor de la noi, prin care evidențiază în semantica heterofobiei ideologice reapariția unor noi încercări de dizolvare a persoanei. În textul său, „Individualism, heterofobie ideologică și mântuirea antropocentrică creștină”, el identifică în apariția mai multor ideologii o încercare de eliberare a omului de prezența lui Dumnezeu. Rezultatul acestor inginerii teoretice este transformarea individualismului, care a stat la baza eliberării de Creator, în utopii, discursuri colectiviste și pierderea libertăților cetățenești ca urmare a renașterii populismului. În opinia lui, salvarea de la o variantă a tiraniei care va impune o limitare a drepturilor cetățeanului este redescoperirea legăturii dintre Creator și Om.

Ultimele două studii ale volumului revin la tematicile specifice istoriei naționale abordând perioada anilor '70 și '80 ai secolului trecut, în care regimul comunist din România a simțit nevoia să devină un partener frecventabil la nivelul relațiilor internaționale. Articolul lui Sorin Bocancea, „Evoluția presei studențești în comunism. Revista *Opinia Studențească* din Iași”, se înscrie în efortul specialiștilor contemporani de a aduce la lumină cât mai multe evenimente, fapte și informații care să creeze o imagine cât mai clară asupra regimului comunist din România. Subiectul ales de autor este acela al presei studențești din Centrul universitar Iași, cu studiul de caz pe revista *Opinia Studențească*. Întrebarea la care autorul a căutat un răspuns este: presa studențească din România comunistă a fost o oază de libertate, un debușeu bine controlat de regim sau un instrument de propagandă în rândul studenților? Pentru a formula un răspuns, el analizează evoluția revistei după mai mulți indicatori cantitativi: gradul de ideologizare, număr de pagini, preț, frecvență, redactori șefi și oameni care au deținut funcții în instituțiile ce controlau presa studențească. Autorul demonstrează că presa studențească a avut un parcurs sinuos care acoperă toate elementele regăsite în ipoteza de lucru.

În fine, Nicoleta Șerban propune studiul „Exilul în apărarea opozanților români: Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, cu sediul la Paris, în favoarea lui Vasile Paraschiv”, în care analizează elementele care au condus la pierderea onorabilității regimului condus de Nicolae Ceaușescu la nivel internațional. Ea se apleacă asupra destinului lui Vasile Paraschiv, un muncitor care prin atitudinea sa a atras atenția asupra naturii criminale a regimului. Ajutat de Paul Goma și de o parte a exilului românesc care lupta pentru drepturile românilor din țară, Vasile Paraschiv a devenit un simbol a conștiinței democratice.

Prin varietatea contribuțiilor sale elaborate după toate standardele academice, volumul *Constituții și regimuri politice din statele europene în secolele XIX-XX*, coordonat de Ioana Drăguliu, este o apariție necesară în peisajul editorial românesc și nu numai. El este un instrument de lucru pentru specialiști și o sursă de informare pentru cei pasionați de evoluția constituționalismului și a regimurilor politice din România și din Europa.

Silvia BOCANCEA